

діяльності, займався літературною працею. За даними редакції «Життя видатних людей», Адамович загинув на фронті у 1942 р.²³. Так увірвалося життя революціонера, який явно не відповідав канонічним шаблонам, створеним істориками сталінського та застійного часів. Дані нотатки є спробою відтворити історичну справедливість у відношенні до цієї неабиякої людини.

ПРИМІТКИ:

1. ЦДІА України. Ф. 385. Оп. 1. Спр. 2029. Арк. 140—141; Сухов А. А. Одеский порт в 1906 г.//Кандалный звон. 1926. № 5. С. 14.
2. Из рассказов С. И. Мартыновского о 1905 г. в Екатеринодаре/запись А. А. Сухова//Кандалный звон. 1927. № 6. С. 109—111.
3. ЦДІА України. Ф. 385. Оп. 1. Спр. 2029. Арк. 141.
4. Сухов А. А. Указ. соч. С. 17.
5. Адамович М. П. На пути к «регистрации»//Материалы по истории профессионального движения в России. М., 1925. Сб. 3. С. 208—209.
6. Сухов А. А. Указ. соч. С. 19; Яковлев А. А. Борьба за «Регистрацию». М., 1929. С. 20.
7. Адамович М. П. Черноморская регистрация. М., 1929. С. 17—20, 65—92.
8. Годлевский. Кишинев—Одесса—Николаев//Лет революции. 1924. № 4. С. 107.
9. Адамович М. П. Черноморская регистрация. М., 1929. С. 99—103.
10. Яковлев А. А. Указ. соч. С. 40—45.
11. ЦДІА України. Ф. 385. Оп. 1. Спр. 2029. Арк. 115.
12. К. Арл. Отбитая тюрьма//Русское богатство. 1911. № 4. С. 178.
13. ЦДІА України. Ф. 385. Оп. 1. Спр. 1029. Арк. 192, 212.
14. Адамович М. П. Чорноморці в революції. Х., 1931. С. 32—33.
15. Моряк. Орган союзу чорноморських моряків. 1912. 25 дек. № 12.
16. ЦДІА України. Ф. 385. Оп. 1. Спр. 2684. Арк. 8—10, 21, 25.
17. Адамович М. П. Чорноморці в революції. Х., 1931. С. 39.
18. ЦДІА України. Ф. 385. Оп. 1. Спр. 2684. Арк. 20—20 зв.
19. Моряк. 1912. 25 дек. № 12.
20. ЦДІА України. Ф. 385. Оп. 1. Спр. 2684. Арк. 31 зв., 39 зв., 45; Ф. 419. Оп. 1. Спр. 6561. Арк. 163 зв., 164.
21. Адамович М. П. Чорноморці в революції. С. 89—91.
22. Моряк. Газета моряків Чорного и Азовского морей. 1923. 1, 3, 5 августа.
23. ЖЗЛ. Каталог, 1933—1985. М., 1987.

Ф. О. САМОЙЛОВ

П. Б. СТРУВЕ ТА УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ (1907—1914 рр.)

Одним з найгостріших та болючих питань російської дійсності початку ХХ ст. було національне питання. Природно, що ні одна з політичних партій того часу не могла обійти мовчанням цю проблему. Не були виключенням і російські

ліберали, найбільш активні та помітні з яких були представлені в партії конституційних демократів. У поглядах таких відомих у всеросійському масштабі діячів партії як П. М. Мілюков, П. Б. Струве, І. Г. Гессен, Ф. Ф. Кокошкін, Б. Е. Нольде та ін. Мали місце відмінності, відтінки, нюанси, але у тому, що «зоологічні» форми та «асірійські» методи офіційної державної політики у цій сфері вели лише до загострення національного питання і в кінці кінців до розпаду «єдиної і неподільної» Російської імперії, їх підходи та оцінки фактично співпадали. «Торжествуючий нині офіційний націоналізм,— писав П. Б. Струве — представник правого крила кадетів,— прокладає шлях не до національно-державного об'єднання, а до національного автономізму та федералізму. Він не збирає, а роз'єднує державу»¹.

На думку П. Б. Струве, найбільш продумані форми та гнучкі методи застосовували при вирішенні національно-колоніального питання правлячі кола США та Великобританії. «Ідеалом, до якого повинна прагнути в Росії російська національність, на моє глибоке переконавання,— відзначив він,— може бути лише така ж вільна та органічна гегемонія, яку закріпив за собою англо-саксонський елемент у Сполучених Штатах Північної Америки та в Британській Імперії»². Розвиваючи далі ці ідеї та виходячи з того, що Росія «є національна російська держава», що «російській національності повинна належати гегемонія в Росії»³, що вона повинна рішуче проводити в життя «націоналізм англо-саксонського типу», який «не боїться суперництва... вірить в те, що він не розчиниться у морі чужеродних елементів, а перетворить їх в себе...»⁴. П. Б. Струве в кінці кінців опиняється на позиціях, які передбачали єдиний шлях до зростання та укріплення «державної» національності — асиміляцію, зросійщення «недержавних» народів. «Великому народу, що створив потужну державу,— підкреслював П. Б. Струве,— не тільки морально припустимо, але й інтересам його здоров'я відповідає лише відкритий, мужній, завойовницький націоналізм, що проголошує та здійснює вільне змагання національностей. Не заради гуманності, не з міркувань справедливості російський народ повинен дотримуватися такої політики, а з почуття національної самосвідомості та самоствердження, із здорового національного егоїзму»⁵.

Такі формулювання звичайно, були не сумісні з принципами політичного рівноправ'я народів, з яких складалися імперія, вони викликали природний протест з боку ліберальних

та демократично налаштованих громадських діячів, політиків, що репрезентували неруські народи. Представники українського національно-визвольного руху неодноразово звертали увагу на «невідповідність між формальною єдністю російської держави та хаосом пануючих в ній національно-культурних взаємин», на агресивний, загарбницький характер державної політики. На наш погляд, до сьогодні зберігають свою актуальність думки С. Єфремова з цього приводу, який писав «...коли згадуєш про ті можливості культурного та політичного розквіту, які містили в собі особливі порядки поєднаних з Росією земель, коли ясно бачиш, що з крахом автономій у них природньо віднімалися шанси будь-якого здорового розвитку, а Росія настільки ж неминуче приречувалася на марну, важку для обох сторін **працю зрощення та руйнівної заміни особливого загальним** — тоді не тільки відмовляєшся від милування всіма цими успіхами об'єднання, але й **думаєш з досадою про убогість чисто політичної творчості російської державної влади, що за всякої зручної нагоди поривається «прибрати до рук» ту чи іншу автономну країну**»⁶.

Після поразки першої російської революції насувається хвиля реакції, нових утисків та обмежень українського культурного життя. Знову закрито українську пресу, конфісковано вже видану літературу, репресовано багатьох українських громадських діячів. Циркуляром П. А. Столипіна від 20 січня 1910 р. увесь український народ зараховано до «іногородців», яким заборонено було мати свої національні культурно-освітні організації «незалежно від цілей, що вони перед собою ставлять»⁷. У рапорті сенату з приводу заснування в Москві товариства «Українська хата» П. А. Століпін писав: «Хоча найближчою метою товариства і є матеріальна підтримка, але, очевидно, головною метою є культурна ціль. Між тим, така ціль для української громади, з точки зору російської державної влади, здається вкрай небажаною та суперечить всім починанням, що уряд проводить по відношенню до колишньої України. Виходячи з того положення, що три годовні гілки східного слов'янства і за походженням, і за мовою не можуть не складати єдиного цілого, наш уряд, починаючи з XVII століття, постійно боровся проти руху, відомого в наш час під назвою українського, що уособлює собою ідеї відродження колишньої України та обласування Малоросійського краю на автономних національно-територіальних засадах»⁸.

Але ця шовіністична політика уряду не викликала у російських лібералів намагання допомогти «іногородцям» у боротьбі за свої права. Навпаки, теоретичні та програмні установки багатьох представників російської демократії в цій сфері стають набагато консервативнішими та великодержавними. Показав в цьому відношенні була позиція П. В. Струве. Завдяки саме його публікаціям з новою силою розгорнулася полеміка з приводу того, чим мала стати майбутня Росія: державою національностей, чи національною державою? Відповідь російських лібералів та представників громадськості інших національностей на це питання, як правило, суттєво різнилися. Свідченням цього стала і полеміка між П. В. Струве та відомим єврейським громадським діячем та публіцистом В. Жаботинським. Обгрунтовуючи свою позицію щодо зазначеного питання, В. Жаботинський нагадав, що навіть за перебільшеними даними перепису 1897 р. народність, мова якої називається російською, становить лише 43 відсотки населення імперії. Це — багато, підкреслив він, але цього не досить для того, щоб «іногородці» добровільно погодились на роль безплатного додатку до великоруської народності. «Ми, «іногородці» є,— писав В. Жаботинський,— передбачаємо тільки одну з двох можливостей: або в Росії ніколи не буде свободи і права, або кожен із нас свідомо використає свободу і право перш за все для розвитку своєї самобутньої національної особистості і для емансипації від чужої культури. Або Росія піде шляхом національної децентралізації, або в ній немислима буде ні одна з основ демократії, починаючи з загального виборчого права. Для Росії прогрес і держава національностей — синоніми, і всяка спроба перескочити через цю істину... всупереч волі і свідомості трьох п'ятих населення, скінчиться крахом»⁹.

В тому ж числі часопису «Русская мысль» було надруковано ще одну полемічну замітку П. В. Струве під назвою «Что же такое Россия?». Провідною думкою публікації є теза про існування та гегемонію наднаціональної «руської» культури, яка нібито не є ні великоруською, ні українською, ні білоруською.

Треба ж вдуматися, наголошував П. В. Струве, що означає ця улюблена постанова «великоруської» культури в один ряд з «малоруською» і «білоруською». Це означає, що поряд з руською культурою на всьому, так би мовити, просторі культурної творчості мусять бути створені паралельні культури — «малоруські» і «білоруські». Адже тут йдеться

не просто про навчання в початковій школі місцевою мовою; перед нами не більше, не менше як величезний, воістину титанічний задум роздвоєння і розтроєння руської культури — від букваря до «загальної патології» і кристалографії, від народної пісні до перекладів з Овідія, Гете, Верлена або Верхана. Це значить, що «малоруська» або «білоруська» нації так само співвідносимуться з «великоруською», як чехи з німцями або австрійські «українці» з поляками¹⁰. Ось, виявляється, чого побоюється П. Б. Струве: «роздвоєння» і «розтроєння» «общерусской» культури призведе до роздвоєння і розтроєння імперії. А тому в ім'я збереження єдності та неподільності Російської імперії треба встановити певні рамки, межі для розвитку духовного життя «недержавних» народів, не допускати до спроб з їхнього боку заперечити, а тим більш зруйнувати гегемонію руської культури, бо це буде «колосальним розтрачуванням історичної енергії населення Російської імперії. На думку П. Б. Струве, постановка в один ряд з руською культурою інших, створення в країні численних культур, так би мовити одного росту, поглине масу коштів та сил, які за інших умов пішли б не на націоналістичне розмноження культур, а на піднесення культури взагалі. «Я — писав далі Петро Бернгардович, — глибоко переконаний, що, наприклад, створення середньої та вищої школи з викладанням малоросійською мовою було штучною, нічим не виправданою розтратою психічних сил населення»¹¹.

З критикою позицій, зайнятих П. Б. Струве в питанні української культури виступив також автор за псевдонімом Українець. У статті «К вопросу о самостоятельной украинской культуре»¹² автор перш за все відзначав, що «основна риса, яка характеризує ставлення руського суспільства до українства, це різко виявлений егоїзм». «В Росії... не вдовольняються лише ідейною боротьбою з українством, яка українцям зовсім не страшна і навіть бажана. Полеміка проти українства, головним чином, зводиться до кивків у бік начальства, чому воно не діє. Про ці методи боротьби найкраще можна судити з тієї агітації проти українства, яка систематично ведеться в «Киевлянине», спорадично в «Новом времени» и «Московских ведомостях»...¹³.

Прагнення певних кіл українського народу відродити свою культуру розглядається як небезпека для Росії і народу великоруського... В поясненнях міністра внутрішніх справ, які представлені сенатові в справі про закриття українських просвітних товариств, навіть прямо сказано, що не в

інтересах Росії допускати розвиток української культури... Цей натиск з боку реакційних сил на культурні потреби українського народу не зустрічає спротиву в руському прогресивному суспільстві і пресі.. Тепер, нарешті, до голосів проти українства з прогресивного табору приєднався і ваш»,— писав Українець на адресу П. Б. Струве. Він також заперечив твердження про те, що застосування української мови у середній та вищій школі є зайвою розтратою сил населення. «Але у Вас,— зауважив Українець,— не виникло й думки про те, аби хоча б мимохідь проронити слово симпатії та співчуття до тих нещасних малоросійських дітей, яких навчають чужою мовою. Чи не це є справжня розтрата психічної енергії»¹⁴.

У відповідь на статтю Українця П. Б. Струве відгукнувся публікацією «Общерусская культура и украинский партикуляризм»¹⁵, в якій розвивав думки, що висловлювалися ним і раніше: української культури «не було, немає і бути не може». «Її можна тільки навмисне створити»¹⁶. Але чи варто це робити? Чи взагалі має майбутня українська мова? Ці питання для П. Б. Струве не просто нагода заперечити опонентові та згуртувати однодумців навколо своєї позиції, ці питання, які він вважає, є по-справжньому доленосні, вони глибоко непокоять, хвилюють його. Тому і відповідь він дає емоційну, яскраву та образну. Перед «українським» рухом в Росії та перед малоросійською мовою, розмірковує він, є два шляхи. Один шлях — скромного обласного розвитку. На цьому шляху малоросійська мова будет зберігати і навіть зростати як місцева мова, як мова місцевої художньої літератури та в певних межах мова місцевої початкової школи. На цьому шляху вона зможе зберігти свої фарби, відтінки, вона буде триматися та освіжатися в «народних» нижніх верствах, у тих тихих та глибоких заводах народного життя, де сільський, головним чином, побут ховається від всезрівнюючої, все руйнуючої залізничної, фабричної, мітингової, кафешантанної та кінематографічної цивілізації... Але можливо поставити український рух на інші рейки та вказати малоросійській мові інший шлях, дати і цій мові громадське та державне завдання вивести її з тихих закутків сільського побуту, де її інтимне шепотіння підслуховує народолюбний слух поетів природи і побуту та привести на політичний ярмарок, зробити знаряддям політичної боротьби. В цьому разі матиметься на увазі не тільки доцільність використання мови для навчання в початковій школі, не розповсюдження

священного писання, не підтримка, збереження побутових особливостей, що їм загрожує сучасна цивілізація. П. Б. Струве непокоїть, що тут ставиться проблема створення з місцевого «побуту» та «наріччя» нової національної та всеохоплюючої культури, яка повинна змагатися з культурою загальноруською та витискати її з території «етнографічної» України... Цей другий шлях, як вважає П. Б. Струве, є надзвичайно небезпечним для єдиної «загальноруської культури», особливо «якщо інтелігентська «українська» думка вдарить в народну масу та запалить її своїм «українством» — величезним та нечуваним розколом руської нації, що стане справжнім державним та народним лихом...»¹⁷. Рекомендації П. Б. Струве в цій ситуації однозначні: «Руська прогресивна громадська думка повинна енергійно, без усяких вагань і пом'якшень, вступити в ідейну боротьбу з «українством» як тенденцією послабити і почасти навіть усунути велике надбання нашої історії — спільноруську культуру»¹⁸.

Таким чином, російські ліберали пропонували будувати майбутнє свого власного, великоруського народу на принципах демократії, свободи, рівності і в цьому вони були дійсно прогресивними діячами, але у вирішенні долі українського та інших «недержавних» народів ці принципи відкидалися, визнавалися неприйнятними, навіть шкідливими і в цьому їхня позиція, на наш погляд, може бути оцінена як несправедлива, шовіністична.

ПРИМІТКИ:

1. Струве П. Б. *Patriotica*. СПб., 1910. С. 301.
2. Там само. С. 300.
3. Струве П. Б. *Политические оценки и перспективы//Русская мысль*. 1913. № 11. С. 4.
4. Струве П. Б. *Текущие вопросы внутренней жизни//Там само*. 1910. № 6. С. 174.
5. Там само. С. 177.
6. Ефремов С. *На текущие темы//Украинская жизнь*. 1912. № 2. С. 85—86.
7. Див.: *Киевские вестн*. 1910. № 31.
8. Рада. 1911. № 31.
9. Струве П. *На разные темы//Русская мысль*. 1911. № 1. С. 184.
10. Там само. С. 184—186.
11. Там само. С. 187.
12. Див.: *К вопросу о самостоятельной украинской культуре: Письмо в редакцию//Русская мысль*. 1911. № 5. С. 131—146.
13. Там само. С. 133.

14. Там само. С. 141—142.
15. Струве П. Общерусская культура и украинский партикуляризм: Ответ Украинцу//Русская мысль. 1912. № 1. С. 65—86.
16. Там само. С. 72.
17. Там само. С. 84—85.
18. Там само. С. 86.

М. Е. РАКОВСКИЙ

ПАМЯТНЫЕ СТРАНИЦЫ ИСТОРИИ (к 80-летию Октябрьской революции: региональный аспект)

Наряду с другими праздниками украинское правительство объявило 7 и 8 ноября не рабочими днями. Почему эти дни являются красными числами календаря? Или это признание 80-летия революции? Или верность традициям? Или боязнь социального взрыва? Однозначно ответить на эти вопросы сложно, учитывая самые полярные суждения об октябрьской революции. С одной стороны — «падение в пропасть», «национальная катастрофа», с другой — объективный ход исторического процесса — от Февраля к Октябрю.

В данной статье определен региональный аспект. Мы ведем речь об октябрьских днях в Одессе в этот сложный и противоречивый период нашей отечественной истории, когда после свержения самодержавия в России в феврале 1917 года определился выбор исторического пути.

* * *

В канун вооруженного восстания в Петрограде, 24 октября 1917 года в Одессу пришли самые разрозненные и противоречивые сведения об обстановке в столице. В большевистской газете «Правда», которая выходила под названием «Рабочий путь» и вышла как листок «Правды», были опубликованы три корреспонденции из одесского региона. В одной говорилось о студенческом движении в Новороссийском университете, в другой — о революционном движении в Тирасполе, в третьей — о конференции моряков и речников Одессы, установивших рабочий контроль над флотом и потребовавших национализации флота¹. В Одессе состоялось объединенное заседание одесских Советов рабочих, солдатских, крестьянских и матросских депутатов, на котором выступали руководители одесской большевистской организации П. Старостин, В. Юдовский, и поставили вопрос о пере-